

Grammatica van het Afrikaans

Grammatica van het Afrikaans

Dr. Annelies VERDOOLAEGE

Prof. Dr. Jacques VAN KEYMEULEN

met medewerking van

Prof. Dr. Wannie Carstens
(Noordwes-Universiteit, Potchefstroomkampus)

Prof. Dr. Alf Jenkinson (†)
(Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein)

Universiteit Gent
2013

ACADEMIA
PRESS

© Academia Press
P. Van Duyseplein 8
9000 Gent
Tel. 09/233 80 88
info@academiapress.be
www.academiapress.be

Uitgeverij Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij, de boeken- en
multimediadivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Dr. Annelies Verdoolaege & Prof. Dr. Jacques Van Keymeulen
Grammatica van het Afrikaans
Tweede, herziene uitgave

Gent, Academia Press, 2013, v + 162 pp.

Cover: Twin Media

ISBN: 978 90 382 2227 1
D/2013/4804/220
NUR 624

*Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of vermenigvuldigd door middel van
druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.*

*South Africa will never be a normal country. It is far too interesting,
far too rich, in its people, if not in its wealth, for that*.*

* Robert Ross (2003:201)

Inhoudsopgave

WOORD VOORAF	v
1. INLEIDING	1
1.1. Maatschappelijke context	1
1.1.1. <i>Het Nederlands als 'kleinste wereldtaal'</i>	1
1.1.2. <i>Enkele cijfers over land en taalgebruik</i>	2
1.2. Korte geschiedenis van Zuid-Afrika	8
1.2.1. <i>Het begin van de kolonisatie</i>	8
1.2.2. <i>De Britse dominantie</i>	11
1.2.3. <i>Unificatie</i>	14
1.2.4. <i>De instelling van apartheid</i>	15
1.2.5. <i>Het einde van apartheid</i>	16
1.3. De ontwikkeling van het Afrikaans tot cultuurtaal	19
1.3.1. <i>De taaltoestand aan de Kaap in de 17de en 18de eeuw</i>	19
1.3.2. <i>Visies op het ontstaan van het Afrikaans</i>	20
1.3.3. <i>De positie van het Afrikaans in de 19de en 20ste eeuw</i>	22
1.3.3.1. <i>Britse bezetting en angliseringsbeleid in de Kaapkolonie</i>	22
1.3.3.2. <i>De taalbewegingen voor het Afrikaans</i>	23
1.3.4. <i>Afrikaans na apartheid</i>	27
1.4. De variëteiten van het Afrikaans	29
1.4.1. <i>Oostgrensafrikaans</i>	29
1.4.2. <i>Kaaps Afrikaans</i>	30
1.4.3. <i>Oranjerivierafrikaans / Namakwalands Afrikaans</i>	31
1.4.4. <i>Flaaitaal / Tsotsitaal</i>	33
1.5. De kenmerken van het Afrikaans	33
1.5.1. <i>Orthografie</i>	34
1.5.2. <i>Fonetica / Fonologie</i>	34
1.5.3. <i>Morfologie</i>	37
1.5.4. <i>Syntaxis</i>	40
1.5.5. <i>Lexicon</i>	41
2. UITSPRAAK	47
2.1. Korte klinkers	47
2.2. Lange klinkers	48
2.3. Lange genasaleerde klinkers	48
2.4. Tweeklanken	49

2.5.	Medeklinkers en glijders	50
2.6.	Klemtoon	51
2.7.	Enkele opvallende kenmerken van de Afrikaanse uitspraak	52
3.	SPELLING	54
4.	LIDWOORDEN	57
5.	SUBSTANTIEVEN	59
5.1.	Meervouden van substantieven	59
5.2.	Verkleinwoorden	62
5.3.	Vrouwelijke uitgangen van substantieven	63
5.4.	Woordvorming bij substantieven	64
6.	VOORNAAMWOORDEN	66
6.1.	Persoonlijke voornaamwoorden	66
6.2.	Bezittelijke voornaamwoorden	68
6.3.	Aanwijzende voornaamwoorden	69
6.4.	Betrekkelijke voornaamwoorden	70
6.5.	Onbepaalde voornaamwoorden	71
7.	WERKWOORDEN	74
7.1.	Tegenwoordige tijd	74
7.2.	Verleden tijd	74
7.3.	Gebiedende wijs	76
7.4.	Toekomst	77
7.5.	Vragen	77
7.6.	Wees en Hê; Ek is en Ek het	77
7.7.	Passieve vorm	79
7.8.	Voltooid verleden tijd	79
7.9.	Tegenwoordige deelwoorden	80
7.10.	Wederkerende werkwoorden	80
7.11.	Duratieve constructies	82
7.12.	Voorwaardelijke wijs	83
7.13.	Onregelmatige werkwoorden/vormen	83
7.14.	Bijzondere constructies	84

8.	ADJECTIEVEN	88
8.1.	Verbuiging van de adjectieven	88
8.2.	Trappen van vergelijking	91
9.	VOEGWOORDEN	93
9.1.	Nevenschikkende voegwoorden	93
9.2.	Onderschikkende voegwoorden	93
9.3.	Voegwoorden van vergelijking	95
10.	VRAAGWOORDEN	96
11.	BIJWOORDEN	98
11.1.	Bijwoorden van graad	98
11.2.	Bijwoorden van tijd	98
11.3.	Bijwoorden van plaats	99
11.4.	Bijwoorden van richting	99
11.5.	Voorzetselbijwoorden	99
11.6.	Voegwoordelijke bijwoorden	100
11.7.	Opmerkelijke gevallen	100
12.	VOORZETSELS	103
13.	SYNTACTISCHE CONSTRUCTIES	105
13.1.	De dubbele ontkenning	105
13.2.	Het voorzetsel vir	110
13.3.	De reduplicatie	110
13.4.	Er – daar	111
13.5.	De volgorde in de werkwoordelijke eindgroep	112
14.	WOORDENSCHAT	113
14.1.	Kennismaken en groeten	113
14.2.	Afscheid nemen	113
14.3.	Beleefdheid en feliciteren	114
14.4.	Verzoeken en bedanken	114
14.5.	Tijdsaanduidingen	115
14.6.	Uitroepen	115

14.7. Telwoorden.....	116
14.8. Dagen van de week en maanden.....	117
14.9. Klokkijken.....	118
14.10. Maten, gewichten en munteenheden	119
14.11. Kleuren	120
15. WOORDENLIJST AFRIKAANS-NEDERLANDS	122
16. WOORDENLIJST NEDERLANDS-AFRIKAANS	141
17. REFERENTIES EN AANBEVOLEN WERKEN	159

Woord Vooraf

In het academiejaar 2007-2008 werd aan de Universiteit Gent gestart met het vak 'Afrikaans: Taal- en Letterkunde'. Sedert de eerste democratische verkiezingen in Zuid-Afrika in 1994 is de belangstelling voor het land en het Afrikaans sterk toegenomen, zowel op Vlaams niveau als aan de Universiteit Gent. Dat vertaalt zich in een aantal samenwerkingsverbanden en uitwisselingsprojecten met Zuid-Afrikaanse universiteiten; het vak Afrikaans kan dan ook rekenen op heel wat belangstelling.

Deze grammatica van het Afrikaans is allereerst bedoeld voor de studenten van 'Afrikaans: Taal- en Letterkunde'. Het boek bestaat uit twee delen. In een eerste gedeelte wordt de maatschappelijke en taalhistorische context geschetst van het Afrikaans; het tweede gedeelte bevat dan de eigenlijke grammatica. Die grammatica is contrastief opgevat: hij is dus bedoeld voor Nederlandstaligen die Afrikaans willen leren. De klemtoon ligt op die zaken die van het Standaardnederlands afwijken. Grammaticale verschijnselen in het Afrikaans die met het Nederlands overeenstemmen worden niet of maar summier behandeld. Tot het grammaticale gedeelte behoort ook een uitgebreide woordenlijst Afrikaans-Nederlands en Nederlands-Afrikaans. Met behulp van die grammatica en woordenlijst is het mogelijk het Afrikaans op een basisniveau te beheersen. Voor de grammatica hebben we ons voordeel kunnen doen met Donaldson 1993 en met Carstens 2011⁵ (bevat een zeer rijke bibliografie!). Voor het eerste gedeelte tekent vooral Jacques Van Keymeulen, voor het tweede gedeelte Annelies Verdoolaege.

We zijn zeer blij te hebben kunnen rekenen op de medewerking van twee eminente Zuid-Afrikaanse taalgeleerden, prof. Alfred Jenkinson (†) van de Universiteit van die Vrystaat (Bloemfontein) en prof. Wannie Carstens van de Noordwes-Universiteit (Potchefstroomkampus), die het gedeelte over de grammatica hebben nagelezen. Hun commentaar is de kwaliteit van het boek zeer ten goede gekomen.

Prof. dr. Jacques Van Keymeulen (Afdeling Nederlands, UGent)
Dr. Annelies Verdoolaege (Afdeling Afrikaanse Talen en Culturen, UGent)

Gent, oktober 2013.

1. INLEIDING

1.1. Maatschappelijke context

1.1.1. *Het Nederlands als 'kleinste wereldtaal'*

Het Nederlands had, dank zij het handelsimperium van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in de 17de eeuw, de kans om tot een wereldtaal uit te groeien, net zoals Engels, Frans, Spaans of Portugees. De Nederlanders waren immers sterk ingeplant in het Caraïbische gebied, in zuidelijk Afrika en in de Indonesische archipel. Dat is echter niet gebeurd. Enkel in Suriname en op enkele Caraïbische eilanden (de Benedenwindse eilanden Aruba, Bonaire, Curaçao en de Bovenwindse eilanden Saba, Sint Eustatius en het zuiden van Sint Maarten) is het Nederlands tot vandaag aanwezig als cultuurtaal of officiële taal. Een op het Nederlands gebaseerde creooltaal, het zgn. Negerhollands, dat gesproken werd op de Deense Antillen (nu de Amerikaanse Virgin Islands) is wel blijven bestaan tot in de 20ste eeuw. In enkele landen is het Nederlands enkel nog een herinnering (o.a. in Sri Lanka); in Indonesië wordt het (soms) nog begrepen door de oudste generatie van de hogere klasse.

Het feit dat het Nederlands geen wereldtaal is geworden, moet gezocht worden in de taalattitude van de Nederlandse kooplieden en handelscompagnieën en in de officiële taalpolitiek. Cultuurpolitiek in het algemeen was in de koloniën afwezig en men zag niet in dat taal ook een machtsmiddel kon zijn. Onderwijs in het Nederlands werd verwaarloosd, zeker als het de inlandse bevolking betrof. Het Nederlandse handelsimperium was vooral bezig met commerciële winst.

Er is één belangrijke uitzondering. In zuidelijk Afrika is uit het Nederlands een dochtertaal ontstaan, het Afrikaans, dat gesproken wordt in Zuid-Afrika en Namibië, en dat tot een zelfstandige cultuurtaal is uitgegroeid. In Zuid-Afrika is het de huistaal van ongeveer 13,5% van de bevolking (Engels is huistaal van ongeveer 10%). Sommige Afrika-

ners¹ stellen overigens prijs op de term 'zusters taal' (van het Nederlands) voor hun taal, met het 17de-eeuwse Hollands als gemeenschappelijke moeder.

1.1.2. *Enkele cijfers over land en taalgebruik*

Zuid-Afrika

Oppervlakte: 1.221.000 km²

Het land grenst aan Namibië, Botswana en Zimbabwe in het noorden, en aan Mozambique en Swaziland in het oosten. Lesotho is een kleine onafhankelijke staat, die helemaal door Zuid-Afrikaans grondgebied omgeven is.

Er zijn drie hoofdsteden: Pretoria (deel van de grootstedelijke gemeente Tshwane; voormalige hoofdstad van Transvaal) is de bestuurlijke hoofdstad; in Kaapstad bevindt zich de zetel van het parlement; Bloemfontein (deel van de grootstedelijke gemeente Mangaung, voormalige hoofdstad van de Oranje-Vrijstaat) is de gerechtelijke hoofdstad.

Andere belangrijke steden zijn: Johannesburg (Jo'burg), Soweto, Durban, Port Elizabeth (PE), Oos-Londen ...

¹ Met de term *Afrikaner* / *Boer* worden in heel de tekst de Nederlandstalige kolonisten of hun blanke Afrikaanstalige afstammelingen bedoeld.

Kaart 1: Staatkundige kaart van Zuid-Afrika na 1994

De provincies van Zuid-Afrika zijn:

1. Wes-Kaap
2. Noord-Kaap
3. Oos-Kaap
4. Kwazulu-Natal
5. Vrystaat
6. Noordwes
7. Gauteng
8. Mpumalanga
9. Limpopo

Bevolking in 2011: 51,7 miljoen

Verhoudingen (afgerond):

zwart:	79%
blank:	9%
gekleurd:	9%
Indisch/Aziatisch:	3%

De aidsepidemie heeft een zware negatieve demografische invloed. De laatste jaren heeft Zuid-Afrika wel honderduizenden immigranten en vluchtelingen ontvangen, vooral uit de rest van (zuidelijk) Afrika.

Klimaat: aan de Kaap en de zuidelijke rand: mediterraan. Het land telt verschillende klimaatzones en wordt o.a. verdeeld in zomerregen- (o.a. noordoosten) en winterregengebieden (o.a. Weskaap). De rijkdom aan fauna en flora is heel groot.

Officiële talen: 11

- 9 Bantoetalen²: isiZulu, isiXhosa, Sepedi, Setswana, Sesotho, Xitsonga, Siswati, Tshivenda, isiNdebele;
- 1 koloniale taal: Engels;
- 1 inheemse taal van Europese oorsprong: Afrikaans.

² Het woord *Bantoe* is in Zuid-Afrika wegens de ‘Bantoe politiek’ tijdens de apartheidperiode politiek niet correct, en dient in het Afrikaans dus vermeden te worden.

Huistaal	1996	2001	2011
Zoeloe (isiZulu)	22,9%	23,8%	22,7%
Xhosa (isiXhosa)	17,9%	17,6%	16,0%
Afrikaans	14,4% 5.811.547	13,3% 5.983.426	13,5% 6.813.491
Noord-Sotho (Sepedi / SeSotho sa Leboa)	9,2%	9,4%	9,1%
Engels	8,6%	8,2%	9,9%
Tswana (Setswana)	8,2%	8,2%	8,0%
Zuid-Sotho (Sesotho)	7,7%	7,9%	7,6%
Tsonga (Xitsonga)	4,4%	4,4%	4,5%
Swati (Siswati)	2,5%	2,7%	2,5%
Venda (Tshivenda)	2,2%	2,3%	2,4%
Ndebele (isiNdebele)	1,5%	1,6%	2,1%
Andere (Aziatisch, Europees enz.)	0,6%	0,5%	1,7%
Totaal	100% 40.583.573	100% 44.819.778	100% 51.770.560

Overzicht van het relatieve aandeel van de 'huistalen' volgens de volkstellingen van 1996, 2001 en 2011.

De vergelijking tussen de cijfers voor 1996, 2001 en 2011 toont aan dat het Afrikaans - niettegenstaande de perceptie terzake - als taal zeer goed standhoudt; het aantal sprekers is tussen 2001 en 2011 zelfs toegenomen, zowel in absolute als in relatieve cijfers. De 'lingua franca' in het hele land is echter het Engels, momenteel pas de 4de huistaal, maar de enige taal waarmee Zuid-Afrika zich in het buitenland presenteert.

	zwarten	kleurlingen ^a	Indiërs/Aziaten	blanken	totaal
Afrikaans 2001	253.282	3.173.972	19.266	2.536.906	5.983.426
Afrikaans 2011	602.166	3.442.164	58.700	2.710.461	6.813.491
Engels 2001	183.631	756.067	1.045.845	1.687.661	3.673.204
Engels 2011	1.167.913	945.847	1.094.317	1.603.575	4.811.652

	zwarten	kleurlingen ^a	Indiërs/Aziaten	blanken	totaal
Afrikaans 2001	0,7%	79,5%	1,7%	59,1%	13,3%
Afrikaans 2011	1,5%	75,8%	4,6%	60,7%	13,5%
Engels 2001	0,5%	18,9%	93,8%	39,3%	8,2%
Engels 2011	2,9%	20,8%	86%	36%	9,9%

a. De term *kleurlingen* is in Zuid-Afrika wegens het apartheidsverleden politiek niet correct. Kleurlingen verkiezen de term *bruinmense*.

Overzicht van het relatieve aandeel 'huistaalsprekers' van Afrikaans en Engels, uitgesplitst naar bevolkingsgroep.

De cijfers voor de 'huistaalsprekers' van Afrikaans en Engels, uitgesplitst naar bevolkingsgroep, zijn leerzaam zowel op zichzelf als voor de vergelijking van de situatie in 2001 met die in 2011³.

Zowel in 2001 als in 2011 blijkt dat het Afrikaans meer door kleurlingen dan door blanken wordt gesproken – zowel in absolute als in relatieve cijfers – maar dat de meerderheid van de blanke bevolking wel Afrikaanstalig is (met zelfs een lichte stijging in 2011). Engels is de belangrijkste huistaal bij de Indiërs/Aziaten.

Opmerkelijk is de toename van het Afrikaans bij de zwarte bevolking (meer dan een verdubbeling in absolute cijfers), wat verklaard kan worden door de betere scholing van de zwarten, die niet enkel met het Engels (stijging van 0,5% naar 2,9%!), maar ook met het Afrikaans hun positie op de arbeidsmarkt willen verbeteren – en zelfs bereid zijn hun eigen talen als huistaal op te geven. Iets gelijkaardigs kan ook de procentuele stijging voor Afrikaans bij de Indiërs/Aziaten verklaren. De perceptie dat het vooral de kleurlingen zijn die in de huiskring het Afrikaans voor het Engels inruilen, wordt door de cijfers bevestigd, maar de verschuiving is (vooralsnog?) zeker niet dramatisch te noemen. Opmerkelijk is ook dat het procentuele aandeel van het Engels als huistaal bij blanken en Indiërs tussen 2001 en 2011 is afgenomen, terwijl het aandeel van het Afrikaans bij die groepen (licht) stijgt.

³ De 274.111 mensen die zich tot geen enkele raciale groep wilden bekennen, werden in de berekeningen per taal niet meegenomen.

Alle officiële talen worden over het hele land gesproken, maar er zijn wel geografische zwaartepunten. Ongeveer 40% van de Afrikaanstaligen woont in de Westkaap, ongeveer 20% in Gauteng; Afrikaans is de belangrijkste taal van de (dunbevolkte) Noordkaap.

Er worden in Zuid-Afrika nog heel wat andere talen gesproken, zowel inheemse (Khoisantalen) als uitheemse (Europese / Aziatische), maar die hebben geen statuut als officiële taal.

De talen van de Khoisangroep worden maar door zeer weinig mensen meer gesproken; enkel voor het Nama (officiële naam Khoekhoegowab) zijn er in Zuid-Afrika nog een paar sprekers. Ze komen wel nog in Namibië voor.

Het Afrikaans is de enige taal die sedert het verdwijnen van de apartheid statusverlies heeft geleden; ze heeft haar positie als één van de maar twee officiële talen prijs moeten geven. Hoewel het Afrikaans strikt genomen niet enkel de taal is van de 'blanke onderdrukker', maar ook van de slachtoffers van het apartheidregime, werd (en wordt) de taal toch met de apartheid geassocieerd en kwam daardoor bij een groot deel van de (zwarte en gekleurde) bevolking in een kwaad daglicht te staan. Dat historische stigma en de toenemende druk van het Engels maken dat de Afrikaanstaligen, zowel blanken als kleurlingen, zich zorgen maken over het voortbestaan van de taal.

Bovenstaande cijfers gaan over de officiële talen als **huistaal**; in een veeltalig land als Zuid-Afrika beheersen echter zeer veel mensen meer dan één taal. Naast de moedertaalsprekers van het Afrikaans, zijn er nog evenveel tweede- of derdetaalgebruikers. Meer dan 13 miljoen mensen kunnen dus Afrikaans praten en begrijpen.

Namibië

Oppervlakte: 824.295 km²

Hoofdstad: Windhoek

Bevolking: 2,1 miljoen (volkstelling 2011), verdeeld over 11 verschillende etnische groepen.

Namibië is na Mongolië de dunst bevolkte staat ter wereld.

Verhoudingen (afgerond):

zwart:	87,5%
blank:	6%
gekleurd:	6,5%

Namibië was van 1884 tot 1919 een Duitse kolonie (Duits Zuidwest-Afrika). De Duitse kolonisator richtte in 1904 een genocide aan tegen de Nama- en Hererovolkeren (eerste genocide van de 20ste eeuw, als dusdanig erkend door de Verenigde Naties in 1985). Tussen 1919 en 1991 werd het land bestuurd door Zuid-Afrika. Het verzet tegen de apartheid werd geleid door het SWAPO (= South West Africa People's Organisation) o.l.v. Sam Nujoma, die na de onafhankelijkheid (21 maart 1990) driemaal president werd. In 2015 werd Hage Geingob staatshoofd.

Het Afrikaans is in Namibië de lingua franca tussen de verschillende bevolkingsgroepen; 85% van de ongeveer 2 miljoen inwoners beheerst Afrikaans (meestal naast een eigen, inheemse taal). Namibië schafte echter in 1991 het Afrikaans af als officiële taal, als teken van verzet tegen de apartheid, en koos Engels als enige officiële taal – hoewel die taal maar door 2% van de bevolking als moedertaal gesproken wordt. Ook de koloniale taal Duits is in Namibië nog aanwezig.

1.2. Korte geschiedenis van Zuid-Afrika

1.2.1. *Het begin van de kolonisatie*

In de loop van het eerste millennium waren er in het latere Zuid-Afrika drie bevolkingsgroepen⁴ aanwezig:

1. de San (ook Bosjesmannen of Boesmans genoemd) waren jagers-verzamelaars. San-volkeren leefden / leven in Zuid-Afrika, Namibië, Botswana en Angola.
2. de Khoi (ook Khoikhoi of Hottentotten genoemd) waren herders. Ze leefden aan de westkust van Zuid-Afrika. De nu Afrikaans-

⁴ De verschillende bevolkingsgroepen in deze inleiding worden aangeduid met de namen waarmee ze in Europa bekend staan. In Zuid-Afrika echter hebben sommige namen negatieve connotaties. *Bosjesman* en vooral *Hottentot* / *Hotnot* worden als scheldwoorden beschouwd. Sommigen beschouwen echter *San* als een negatief woord (het is oorspronkelijk een negatief geladen Khoi-woord), en prefereren *Boesman* 'Bosjesman'. Ook de woorden *native of naturelle* 'inboorling' klinken kwetsend.